

AVRUPALI GEZGİNLERİN GÖZÜNDEN XV. VE XIX. YÜZYILLAR ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE DİNİ HAYAT (KALENDERİ VE MEVLEVİ DERVİŞLERİN GRAVÜRLERE YANSIMASI)*

XV THROUGH THE EYES OF EUROPEAN TRAVELERS AND XIX IN THE OTTOMAN EMPIRE BETWEEN REFLECTION OF RELIGIOUS LIFE KELENDERI AND MEVLEVI DERVISHES ON ENGRAVINGS

Mehtap SOYSAL**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 13/03/2022 Düzeltme/Revised: 25/04/2022 Kabul/Accepted: 14/06/2022

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Soysal, M. (2022). Avrupalı Gezginlerin Gözünden XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Dini Hayat (Kalenderi ve Mevlevi Dervişlerin Gravürlere Yansımı). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 35-49.

<https://dx.doi.org/10.52735/bellek.1087062>

ÖZ

Mektup, günlük, vb. olarak kaleme alınan seyahatnameler yazılış amacına göre değişmektedir. Seyahatnamelerde kaleme alınan ülke, şehir ve kentlerin askerî donanımı, yolları, sosyal yaşantılarının yanı sıra dini hayatına da değinilmiştir. Avrupalı gezginler XV. ve XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'na yapmış oldukları geziler sırasında, gördüklerini aktarma ve tanıtmaya amaçlı hem görsel hem metinsel yansımaları aktarmışlardır. Gezi notlarında birbirinden farklı bilgilerin yanı sıra İslam dini ve dervişler hakkında bilgilerde yer almaktadır. Objektif olarak bakmaya çalışsalar da kendi dinlerinden farklı olan İslam dini ve bunu farklı ritüellerle ele alan dervişleri gerek metinsel aktarım gerekse gravürlerle ön yargılarını kırmadan baktıkları görülmektedir. Seyahatnamelerde Kalenderi ve Mevlevî dervişlerinin gezginler tarafından oldukça farklı özellikte ele alındığı, sanatın bir propaganda aracı olarak kullandığı net bir biçimde görülmektedir. Gezginlerin ziyaret ettikleri dönemlerde hem İslam dinine hem de dervişlere karşı oluşan önyargılarını kaleme alarak gezi notlarıyla destekleyip önyargıların artmasını sağlamışlardır. Birbirlerine yakın metinsel aktarımda bulunan gezginler yanlarında getirdikleri sanatçılara çizdirdikleri ya da metne bağlı kalarak sanatçının imgesine bıraktığı derviş gravürlerinde aktarılan farklılıkları net bir şekilde görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gezin, Seyahatname, Osmanlı Toplum, Derviş, Gravür.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Uzman Tarihçi, soysal88_mehtap@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5492-3482

EXTENDED SUMMARY

Travelogues written as letters, diaries, etc. vary according to the purpose for which they were written. In the travelogues, the military equipment, roads, social lives of the countries, cities and cities written are mentioned, as well as their religious life. Travelogues have become indispensable sources thanks to the information they contain in researches in fields such as art history, history, literature and painting. Ottoman cities, streets, mansions, coffee houses, fountains, tekkes and temples, which have always been the center of attraction for European travelers, are discussed in detail and in a very impressive way in the travel notes. Due to the lack of social communication tools in contrast to today, travelogues, many of which were taken as letters, replaced the means of communication and mediated the recognition of different cultures.

During their trips to the Ottoman Empire between the XV and XIX centuries, European travelers conveyed both visual and textual reflections in order to convey and introduce what they saw. In addition to different information in the travel notes, there is information about the Islamic religion and dervishes. Travelers who could not enter the mosques in the Ottoman lands entered the tekkes of the Mevlevi and Kalenderî dervishes instead of the mosque and gave information about the prayers of the dervishes. Although they try to look at it objectively, it is seen that they look at the religion of Islam, which is different from their own religion, and the dervishes who deal with it with different rituals without breaking their prejudices with both textual transmission and engravings. In the travelogues, it is clearly seen that the Kalenderî and Mevlevi dervishes are handled quite differently by the travelers and that art is used as a propaganda tool. During the periods visited by the travelers, they wrote about their prejudices against both Islam and the dervishes and supported them with travel notes and increased the prejudices. It is seen that the accounts of travelers who do not have knowledge about Islamic terminology and basic issues of religion are only observations. The information conveyed in this context illustrates how religious ceremonies are perceived upon the narrator's observations. Travelers who convey textually close to each other clearly see the differences conveyed in the dervish engravings they draw by the artists they bring with them or who stick to the text and leave it to the artist's image.

In this article, where we aimed to show the ways in which the dervishes reflected in the engravings synthesized between the West and the East were written through the eyes of the travelers in their travel notes and how they actually lived in the Ottoman lands, we aimed to show how the European states that used art as a propaganda tool distorted and conveyed how Islam lived in different groups in Ottoman lands. The dervishes we have discussed in the engravings and descriptions we have obtained from the travelogues have been compared in line with the information contained in both the travelobooks and Islamic sources. We tried to show the differences in style between the artists and the change that occurred during the period in the transferred dervishes. In order to determine the source, the travel books of the travelers who came to the Ottoman lands in different centuries were examined and the parts that would contribute to the research were added. Apart from these, Islamic sources, master's and doctoral theses were examined and the necessary places were added.

When we look at the literature, it is seen that the dervishes are examined one by one such as Rufaî, Kalenderî, Mevlevî. In such works, while the descriptions in the travelogues are included, the engravings are not included in many of them. In this study, where we discuss the dervish depictions conveyed in the engravings, it is aimed to draw attention to the difference in style and visual depictions between artists and to look at them from a different perspective and to contribute to the literature in this field.

Engravings that have been traveling for centuries have continued to develop by feeding on the stylistic differences of the artists in the travelogues transmitted from generation to generation. In addition to giving visual and sociological information of the art of engraving, it also has the quality of a document. Artists have presented the period they live in to people by considering it from their own perspective. The fact that the travelogues, which the travelers write their impressions in line with their own education and tendencies, contain errors consisting of prejudices and basic ignorance is a problem that should be considered in these works. Mevlevi and Calendariness attract the attention of many local and western artists and travelers, and it is seen that these cultures have played a very active role both positively or negatively in their own periods and in the recognition of periods outside their own era.

Until the end of the XIX century, many Kalenderî and Mevlevi dervishes depicted in engravings were published. In the engravings with very vivid depictions, it is seen that the dervish figures presented visually by going beyond the textual transmission are transferred within the framework of the life they lead in line with the conditions of the period in which they are drawn and the principles they adopt. Thanks to travelogues and engravings, it has allowed us to deal with information about the Kalenderî and Mevlevi dervishes on a periodic basis by ensuring that it has survived to the present day.

Keywords: Traveler, Travelogue, Ottoman Society, Dervish, Engraving.

GİRİŞ

Seyahatnameler sanat tarihi, tarih, edebiyat, resim gibi alanlarda yapılan araştırmalarda sağladığı bilgiler sayesinde vazgeçilmez kaynaklar haline almıştır. Batılı gezginler için her dönem cazibe merkezi olan Osmanlı kentleri, sokakları, köşkleri, kahvehaneleri, çeşmeleri, tekke ve mabetleri gezi notlarında detaylı ve oldukça etkileyici şekilde ele alınmıştır. Yazıldığı dönemde günümüzün aksine sosyal iletişim araçlarının olmamasından dolayı, birçoğu mektup olarak ele alınan seyahatnameler iletişim araçlarının yerini alarak birbirinden farklı kültürlerin tanınmasına aracılık etmiştir (Öntuğ ve Soysal, 2020, s.87). Avrupa'nın şarkın olağan üstü güzelliği ve kültürel zenginliğine karşı duyduğu merak gezi notlarına ek olarak görsel betimlemeler sayesinde gravürler hazırlanarak zenginleşen seyahatnameler, okuyucunun imgesine bırakılmadan gezilen yerlerin gravürler sayesinde görülmesi sağlamıştır (Soysal, 2021, s. 398).

Osmanlı topraklarına farklı nedenlerle (tüccar, yazar, elçi vb.) gelen gezginler gözlemledikleri olayları kaleme alıp yanlarında getirdikleri resamlara çizimler yaptırarak XX. yüzyılın başlarına kadar uzanacak olan gravürlerle zenginleştirilmiş gezi yazılarının geleneğini başlatmışlardır. Albümler halinde Avrupa'da yayınlanan bu gravürler Batı'da Osmanlı Devleti'ne olan ilginin artmasında önemli bir rol oynamıştır (Arslan Sevin, 1992, s.15). Oldukça eski bir çoğaltma tekniği olan gravür, sert bir malzeme üzerine basılmak istenen görselin kazınarak alçak ve yüksek zemin elde edilen tabakaların boyanarak deri, kağıt, bez gibi materyaller üzerine baskı uygulayarak resmin transfer edilmesiyle oluşan bir tekniktir (Kahraman ve Gülaçtı,2015, s.377). Gravür sanatının görsel ve sosyolojik bilgiler vermesinin yanı sıra belge niteliği de taşımaktadır. Sanatçılar yaşadıkları dönemi kendi perspektifinden ele alarak insanlara sunmuşlardır. Gezginlerin izlenimlerini kendi eğitim ve eğilimleri doğrultusunda kaleme aldıkları seyahatnamelerde önyargılar ve temel bilgisizliklerinden oluşan hataların yer alması bu eserlerin dikkat edilmesi gereken bir sorunudur.

Garp ile şarkın sentezlendiği gravürlerde aktarılan dervişlerin gezi notlarında gezginlerin gözünden kaleme alınış şekilleri ve aslında Osmanlı topraklarında nasıl yaşadıklarını göstermeyi amaçladığımız bu yazıda, sanatı bir propaganda aracı olarak kullanan Avrupa devletlerinin İslam dininin Osmanlı topraklarında farklı gruplar içerisinde nasıl yaşandığını çarpıtarak aktardıklarını göstermeye amaçladık. İslam terminolojisi ve dinin temel konuları hakkında bilgileri olmayan gezginlerin anlatımlarının sadece gözlem niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda aktarılan bilgilerin anlatıcının gözlemleri üzerine dini törenlerin nasıl algılandığını göstermektedir.

Seyahatnamelerden elde ettiğimiz gravür ve betimlemelerde ele aldığımız dervişler hem seyahatnameler hem de İslam kaynaklarında yer alan bilgiler doğrultusunda karşılaştırma yöntemi yapılmıştır. Sanatçılar arası üslup farklılıklarını, aktarılan dervişlerde dönem içerisinde oluşan değişimi göstermeye çalıştık. Literatüre bakıldığında dervişlerin Rufaî, Kalenderi, Mevlevî gibi tek tek ele alınarak incelendiği görülmektedir. Bu tür çalışmalarda seyahatnamelerdeki betimlemelere yer verilirken gravürler birçoğunda yer almamaktadır. Gravürlerde aktarılan derviş betimlemelerini ele aldığımız bu çalışmada sanatçılar arası üslup ve görsel tasvirlerin farklılığına da dikkat çekerek farklı bir perspektiften bakılmasını ve literatüre bu alanda katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Din tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı toplumu içerisinde belirleyici bir konumda olmuştur. Din kurallarının, Türklerin hayatlarının her alanında hâkim bir durumda olması gezginlerin dikkatini çektiği görülmektedir. Hukuk kurallarını bile İslam dini çerçevesi içerisinde din adamlarına bırakmaları gezginler için gezi notlarında istedikleri gibi ele alıp yorumlayabilecekleri bir konu haline gelmiştir (Gürer, 2013, s.103).

Farklı dönemlerde Anadolu'ya gelen gezginler İslam dini hakkında negatif betimlemeler yapmış olsa da objektif bakmaya çalışarak doğru gördükleri noktalara da değinmişlerdir. Bu gezginlerden biri olan Tournafort, İslam dininin duygulara hoş gelen bir din olduğu için Hıristiyanlık ile çatıştığını ve batıl olarak adlandırdığı dinler arasında en tehlikelisinin İslam dini olduğunu dile getirmiştir. Sahte peygamber olarak adlandırdığı Hz. Muhammed'e karşı duyduğu hayranlığı ise; Tanrının yardımı dahi olmadan putperestlikten dönmesine karşı hayranlık duyduğunu ve onu üstün bir deha olarak gördüğünü dile getirmiştir (Tournafort, 2005, s. 59).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş süreci olmak üzere birçok tasavvufî fikir hareketleri tüm kesim tarafından kabul edilmiş ve etkili olmuştur. Kendi ilahi inanışlarından ve ibadetlerinden oldukça farklı olan İslam dini gezginler tarafından gezi notlarında çokça yer alan konulardan olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sosyal yaşantı içerisinde Türk toplumunun İslam dininin kuralları çerçevesinde yaşamlarını sürdürmeleri gezginleri etkilemiştir. Seyahatnamelerde namaz, abdest, Kur'an ile ilgili bilgilere yer verilmesi gezginlerin gezdikleri ülkelerin inançlarıyla ilgili bilgi toplayıp kendi ülkelerine aktarmak istedikleri görülmektedir (Özgür, 2013, s. 598).

Osmanlı topraklarında camilere rahatça giremeyen gezginler yönlerini Mevlevî ve Rûfâî dergahlarına çevirerek gözlemlerini canlı bir biçimde seyahatnamelerine aktardıkları görülmektedir. Şark'a özgü olan görüntüleri aktarmak isteyen sanatçı ve gezginler için derviş tekkelerini gezmek ve ayinlere katılarak gözleme imkânı bulmak büyük bir fırsattı. Dervişler hakkında seyahatnamelerde kaleme alınan bilgilerin birçoğunun olumsuz olarak aktarıldığı görülmektedir (Gürer, 2013, s.112- 242). Gezinlerin Osmanlı topraklarındaki Müslümanları genel özellikleri ile değerlendirirken ortak bir görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu görüş sonucunda tüm gezginler Müslümanların dindar oldukları kanısına varmışlardır (Çetin, 2010, s.23).

Grelot; Türklerin Tanrıya karşı olan saygı ve sevgilerinin oldukça büyük olduğunu, Tanrının adının geçtiği her yerde duydukları anda gözle görülebilecek bir bağlılık içinde olduklarını ve besmele çekmeden hiçbir işi yapmadıklarını aktarmaktadır (Grelot, 1998, s. 82).

Alman gezgin Schweigger ise Türklerin Hıristiyanlara karşı her konuda üstün gelmelerinin nedenini İslam dini ve ona olan bağlılıkları olarak görmektedir. İslam dini için mal ve canlarını feda edeceklerini aktaran Schweigger kendileri içinde keşke bizlerde Hıristiyanlığa bu denli bağlı olabilesek diye Türklerin İslam dinine karşı duyduğu hassasiyeti taktir ettiği görülmektedir. Schweigger barbar olarak aktardıkları Türklerin oldukça edepli olduğunu aktararak "Bizler (Hıristiyanlar); edep ve terbiye konusunda bu barbarları örnek olarak almalıyız" demiştir (Schweigger, 2004, s.131). Schweigger ayrıca Osmanlı topraklarındaki insanların Tanrıya karşı yaptıkları duaları şaşkınlıkla izlediklerini, namaz hareketlerini komik bulsa da gülmeden ibadet edenleri izlediklerini aktarmaktadır (Margret, 1996, s. 97).

Gerlach ise Schweigger'in tersine dini yaşantının toplumun gözetiminde olduğunu kişisel ya da ailevi bir tutumlarının olmadığını, camiye gitmeyen, oruç tutmayanların toplum içerisinde dışlandıklarını, buldukları mahalle halkının dini vecibelerini yerine getirmeyenlerden hesap sorduklarını aktarmaktadır (Gerlach, 2007, s.127). İslam dinini katı bir din olarak aktaran Thevenot saçmalıklarla dolu olduğunu, bu kadar çok insanın bu dine inanmasını da şaşkınlıkla karşıladığını aktarmaktadır (Thevenot, 2009, s.76).

Raczynski ise yaşlı, genç, kadın ve erkeklerin ibadetlerini yerine getirmek için acele ettiklerini, topyekün bir milletin bu derece dindar oluşunu gösteren bu tabloya bakmaktan kendisini alıkoyamadığını dile getirmiştir (Raczynski, 1980, s.35).

Busbecq ise kâğıt üzerine yazılan Allah adının o kâğıdı değerli kıldığını yanında getirdiği hizmetçisinin Allah adı yazını kâğıdı pis bir şeyde kullandığı için rehberleri tarafından aşırı tepkiyle karşılaştıklarını aktarmaktadır (Busbecq, 2004, s.34). Adana'da ibadet edenleri gören bir diğer gezgin Broquiere ise Türklerin ibadetleri sırasında kendilerine has olarak okudukları duaları harikuladen bulduğunu aktarmaktadır (Broquiere, 2000, s.173).

Kendi dinlerinden oldukça farklı ibadetleri olan ve çok sayıda inanana sahip olan İslam dinini ve ibadetlerini aktaran gezginlerin kaleme aldıkları gezi notlarında alaycı ve küçümseyici aktarımları Avrupa'da İslam dinine karşı oluşan önyargıların daha da artmasına neden olmuştur. Yukarıda da birçok gezginin seyahatnamesinde Osmanlı toplumundaki Müslüman halk ve İslam dini için genellikle olumsuz yorumlarda buldukları görülmektedir.

1. Seyahatnamelere Yansıyan Dervişler

Gezi notlarında bakıldığında Türlerin dini hayatı içerisinde en dikkat çeken grupların dervişler olduğu görülmektedir. Kıyafet ve yaşayış şekilleri nedenleri ile birçok gezginin dikkatini çeken Mevlevî, Kalenderî, Rufai gibi dervişler hakkında gezi notların da çok sayıda bilgiye yer verilmiştir (İnal, 2018, s.550).

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı topraklarına gelen gezgin Raczynski'ye göre Türkiye de Kalenderî, Mevlevî, Bektaşî, Rufai gibi isimlerini kurucularından alan derviş tekkelerinin var olduğunu, bu tekke ve dervişlerin kıyafetlerinin şekil ve renklerinin farklılıkları ve tekke içi usul değişiklikleriyle birbirlerinden ayrıldığını aktarmaktadır. (Raczynski, 1980, s.185-186).

Derviş dergahları da bazen bir cami bazen de küçük ibadethanelerde yer almaktadır. Bu dergahlarda gerek gezginler gerekse halk tarafından devamlı olarak ziyaret edilmiş ve rağbet görmüştür. Dervişlerin, dergahların ihtiyaçlarını ve geçimlerini halktan aldıkları bağışlar sayesinde karşıladıklarını aktaran Leake, Hz. Mevlâna türbesi ile ilgili Konya'da hemen hemen her sokakta para toplayan dervişlerin olduğu bilgisini vermektedir (Leake, 1824, s.46-49).

Madden İstanbul seyahatin de görmüş olduğu dervişleri İtalya'da bulunan keşişlere benzeterek; dervişlerin tembel ve pis olduklarını içki içip Afyon (uyuşturucu ot) kullandıklarını aktarmaktadır (Madden, 1829, s.62). Osmanlı topraklarında Türklerin dervişlere vermiş olduğu önemi ele alan Tournefort nazik ve kişisel temizliklerine önem verdiklerini, dile getirdikleri şiirler içerisinde İslam dinince cennette verileceğini düşündüğü huriler dışında başka kadınlar hakkında asla şiirlerinin olmadığından bahsetmektedir. (Tournefort, 2013, s.86). Tournefort ayrıca dervişlerin yabancılar geldiğinde sahte bir alçakgönüllülük içinde olduklarını başkalarının yanında ise alçakgönüllü davranmadıkları diğer Türklere göre oldukça fazla miktarda rakı, şarap ve afyon (uyuşturucu ot) kullandıklarını aktarmaktadır (Tournefort, 2005, s.86).

Seyahatnamelerde farklı dönemlere ait gravürlerde aktarılan derviş çizimlerine bakıldığında Nicolay'ın tarikat adı vermeden sadece derviş olarak aktardığı ve Resim 1'de görülen bir dervişini tarif etmiştir. Bilinenin aksine dervişlerin iyi insanlar olmadıklarını insan öldürmekten keyif alan hırsızlık yapan, ot yiyip ellerine aldıkları kesici aletlerle kendi vücutlarını kesen, hayvanlarla ve erkeklerle cinsel münasebette bulunan kişiler olarak aktarmaktadır. (Nicolay, 2014, s.234).

Tournefort ise bu dervişler için eskiden olduğu gibi vücutlarını keserek kendilerine eziyet etmediklerini bunun yerine artık göğüs kısımlarında kalplerinin olduğu hizayı mumlar sayesinde oluşturdukları yanıklarının olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca kendi ülkelerindeki şarlatanlar gibi ateşle oyunlar oynayarak ağızlarında ateşleri tuttuklarını ve izleyenlerin hayranlıklarını kazandığını aktarmaktadır (Tournefort, 2013, s.86).

Nicolay'ın Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda adlı seyahatnamesinde dervişlerin anlatıldığı bölümde bulunan derviş betimlemesi ve gravüründen de anlaşılacağı üzere okuyucu üzerinde Anadolu topraklarına geldiklerinde dervişlerden korkmaları gerektiğini aktararak yazılı ve görsel propaganda yaptığı net bir biçimde görülmektedir. Resim 1 de görüldüğü üzere bir derviş çizimi yapan Hakkak Lyon'un oldukça vahşi bakışlı ruhani bir tasviri olmayan ve gayet korkutucu bir derviş betimlemesi yaptığı görülmektedir. Üzerinde hayvan postu bağlı olan kesici aletler taşıyan vücudunda derin yaraların olduğu görülen ve kendi bedenini keserken resmedilen bu gravür Nicolay'ın tasviri sonucu Lyon tarafından görülmeden tamamen sanatçının imgesine bırakılarak çizilmiştir (Nicolay, 2014).

Resim 1: “Derviş” Lyon Davent XVI. Yy.

1.1. Kalenderi Dervişi

Kalenderîliğin, ilk olarak İran'da ve Orta Asya'da ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. XII. ve XIII. yüzyılda Orta Doğu'da başlayan Moğol istilasıyla birlikte değişmeye başlayan siyasi olaylarla beraber teşkilatlanmaya ve geniş alanlara yayılmaya başlayan Kalenderîlikte ilk teşkilat yapısını oluşturanın Cemâleddin Sâvî'nin olduğu dile getirilmektedir (Ocak, 2013, s.134).

Kalenderîlerin Anadolu topraklarına gelişleri hakkında net bir tarih verilemese de XII. yüzyılın başlarında varlıkları Anadolu'da hissedilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk dönemlerinde başa geçen sultanlar dönemin getirdiği şartlar doğrultusunda Kalenderîler ile iyi ilişkiler kurarak özel imtiyazlar tanımışlardır. Kuruluş döneminde (Osman Bey, Orhan Bey ve I. Murat) Bey ve Sultanların yanında fetihlere katılmışlar padişahlarda hizmetlerinin karşılığı olarak zaviye açmalarına izin vererek Kalenderî grupların zenginleşip güçlenmesine yardımcı oldukları bilinmektedir (Gülten, 2012, s.38-39). Osmanlı sultanları izlemiş oldukları bu siyaset yöntemi ile itikadî düşünceleri, yaşam şekilleri olarak dini ve sosyal alanda rahatsızlık uyandırmaya elverişli olan bu zümreleri yönetimin yanında tutmuştur. Bunun nedeni, askeri bir güç olarak fetih hareketlerinde kullanmış hem de bu yöntemle kontrol altında tutmayı amaçlamışlardır (Bağcı, 2020, s. 241- 242).

Kalenderî dervişler dünyevî değerleri hiçe sayan içinde buldukları toplumun inançlarına ve geleneklerine karşı olduklarını gerek kıyafetleri gerekse davranışları ile gündelik yaşamlarına da yansıtılmaktadırlar. Ocak Kalenderî dervişlerini toplumsal nizam ve dünya

düzenini dikkate almayan bunu da yaşamlarının her döneminde açığa vuran kişilerden oluşan bir akım olarak görmektedir (Ocak, 1999, s.24).

Karamustafa ise Kalenderî akımının toplumsal sapıklığı temel esas olarak aldığını, yeni bir zâhidlik olarak betimlemektedir. Memâlik anlayışındaki gibi Kalenderîlikte de mülk edinme çabalarının olmadığını, yoksulluğu gönüllü olarak tercih ettiklerini aktarmaktadır. Başboş ve gezgin bir biçimde gezmeyi prensip edinen Kalenderîlerin cinsel faaliyetleri kutsal olana bağlılığa karşı engel olarak gördükleri için evlenmemek tarikatın prensibi olarak görülmüş ve kabul edilmiştir (Karamustafa, 2012, s.51).

Gezgin Nicolay Kalenderi dervişleri için din gereği cinsellikten uzak ve iffetli bir yaşam geçirdiklerini, onlarla aynı dinden olmak için bekarete önem vererek cinsellikten uzak durmak zorunda olduğunu aktarmaktadır. Kolu olmayan dar ve oldukça kısa elbiselerinin nefislerine eziyet için at kılından yapıldığını dile getirmektedir. Başlarında kenarlarında avuç içi uzunluğunda püskülleri olan şapkalarının olduğunu tüm vücutlarını tıraş ettiklerini, kulak boyun ve cinsel organlarını delerek oldukça ağır halkalar taktıklarını betimlemiştir. Cinsel organlarına takılan halkanın nedeninin cinsel arzulardan uzak kalınması için yapıldığını da aktarmaktadır (Nicolay, 2014, s.232).

Ahmet Yaşar Ocak ise Kalenderiler için cavlak adı verilen kıldan dokunmuş çuvallar giydiklerini, bıyık, sakal, kaş ve saçlarını usturaya vurduklarını (Çârdarp) üzerlerinde derviş değneği, dilenci çanağı, balta, tahta karşı ve deri torba taşıdıklarını aktarmaktadır. Kalenderi dervişlerine karşı toplumun birçok kesiminden tepki gördüğünü aktaran Ocak ulemanın da şeriatın dışına çıkmakla itham ederek mühlitlik ve zındıklıkla suçlandıklarını aktarmaktadır (Ocak, 1999, s.158-165).

Raczynski ise Arap masallarında isimlerinden çok sık söz edilen Kalenderî dervişlerinin sürekli raks ettiklerinden bahsetmektedir. (Raczynski,1980, s. 185). Yukarıda da görüldüğü üzere Kalenderî dervişlerinin kendi görüşleri çerçevesinde İslam dininden ayrı olarak oluşan düşünce akımını bir yaşam felsefesi haline getirmişlerdir.

Resim 2’de görüldüğü gibi sanatçı hakkak Lyon tarafından Nicolay’ın betimlediği şekilde yarı çıplak şekilde tasviri yapılan Kalenderi dervîşi zihnimize oluşan dervîş tasvirlerinden oldukça farklıdır. Aktarılan gravürde cinsel organına takılan halka aktarıldığı düşünülse de çizim açısından gölge içinde kalan kısmın hare şeklinde çevrelendiği bu da cinsel organını bekaretinden dolayı kutsandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca XVI ve XVII. yüzyıl gravürlerine bakıldığında (Resim 3 ve Resim 4) üzerlerinde hayvan postu olduğu görülürken yine aynı döneme ait olan Lyon’a ait gravürde (Resim 2) hayvan postu yerine çok kısa önden kapanan bir yelek görümlü bir kıyafet giydikleri gözlenmiştir. Buda sanatçı Lyon’un aslında dervîşi bire bir görmediği sadece Nicolay’ın betimlemesi üzerine imgesinde canlanan hayali bir dervîş tasviri olduğunu gayet açıktır.

XVII. yüzyıl Paul Ricaut tarafından aktarılan Kalenderi dervîşi (Resim3) gravürüne bakıldığında kıyafet olarak üstüne geçirdiği bir hayvan postu aktarılırken yukarıda bahsettiğimiz gibi elinde para toplamak için kullandığı yayvan geniş bir çanak olduğu görülmektedir.

Resim2: “Kalenderi Dervişi” Lyon Davent XVI. Yy.

Resim3: “Kalenderi Dervişi” Paul Ricaut XVII. Yy.

Aktarılan gravürlerde (Resim 2 ve Resim 3 Resim 4) Kalenderi dervişlerinin Osmanlı kültürü ve İslam geleneklerine, (çuha, aba gibi vücudu örten kıyafetler) aykırı olarak giyindiği

net bir biçimde görülmektedir. Osmanlı giyiminde asırlar boyunca uzun iç gömleği, şalvar, entari, hırka ve kaftanı kullanmışlardır (Yılmaz, 2011, s.IX). Metinsel betimlemelere bakıldığında Kalenderî dervişlerinin Çârdarp olarak adlandırılan vücutlarının her tarafındaki tüyleri kestiklerini aktarmışlardır ancak Resim 3'te aktarılan dervişin bıyığının olduğu görülürken XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen D'Ohsson'a ait gravürde (Resim 5) ise hem saç, sakal ve kaşlarının olduğunu kesmedikleri görülmektedir. Gravürlerden de görüldüğü üzere zaman içerisinde kıyafetlerinde farklılıklar oluşsa da yaşam standartlarını değiştirmeyip yoksulluğu seçtiklerini görebilmekteyiz.

Gravürlere bakıldığında aynı inanışa sahip olduğu düşünülen dört ayrı Kalenderî dervişi aktarıldığı görülmektedir. Bu derviş çizimlerinin farklı sanatçıların elinden çıktığı net bir biçimde anlaşılmaktadır. Resim 1'de ve Resim 2'de yer alan derviş figürlerini aktaran sanatçı aynı sanat üslubu ile ele aldığı bu iki derviş çiziminde ayakların ve ayak parmakların aynı şekilde birbirini tekrarlayan bir yapıda aktarıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bu iki gravürde aktarılan derviş figürlerinin vücut yapıları kas şekillerinde birbirine benzediği görülmektedir. Aynı sanatçının elinden çıktığını sanatçı imzası ya da ismi olmasa bile bunlar gibi örneklerle net bir biçimde görebilmekteyiz.

Resim4: “Kalenderî Dervişi” S. Scgweiger XVI. Yy. Mevlevi Dervişi

Resim 5: “Kalenderî Dervîşî” M. D’Ohsson XVIII. yy.

Kuruluşu XV. yüzyıla dayanan Mevlevihaneler zaman içerisinde genişleyerek tarikat külliyesi haline bürünmüştür (Tanman, 1996, s.317). XVI. yüzyılın sonlarına doğru bütün dinleri kucaklayan Mevlevîlik kentli bir nitelik kazanarak gelen gezginlerin dikkatlerini çeken bir tarikat olmuştur (Akın, 2001, s.9). Anadolu’ya gelen gezginler herhangi bir engelle karşılaşmadan Mevlevî dergahlarını gezerek mimari yapıları, ayinleri, semâ ile ilgili izlenimlerini aktarmışlardır.

XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllar içinde Batılı tarihçilerin görüş birliği sağladığı ve Osmanlı’nın başkenti olan İstanbul’da en tanınan tarikat üyelerinin (dervişler) Mevlevîler olduğunu kanısına vardıkları görülmektedir (Mansel, 1996, s.36). Osmanlı Devleti başkentine gelen gezginler seyahatnamelerinde “*dönen dervişler*” olarak adlandırdıkları Mevlevî dergahlarını ziyaret ederek ayinlerini izledikleri anlaşılmaktadır (İnankur, 1993, s.198).

Mevlevîlikte dervişlerin yapmış oldukları Semâ gezgin için sahne sanatı gibi seyirlik bir olay olmanın dışına çıkmaz ve gezgin içinde herhangi bir uhrevî duyguyu harekete geçirmez. Mevlevîler için semânın ne ifade ettiğini, kısa sürede anlayamayacaklarını gezgin Vett şu sözlerle aktarmaktadır; “herhangi bir yabancıнын İslam Sufiliğini yahut tekkeleri ziyaret ederek dervişliğe ait kültürü öğrenebilmesi, Avrupalı bir Protestan’ın Katolik manastırını ziyaret ederek sitemi öğrenmesinden zordur. Gerçeği tam anlamıyla anlamak ancak şahsi olarak tecrübe ile elde edilir” (Vett, 1993, s.53-54).

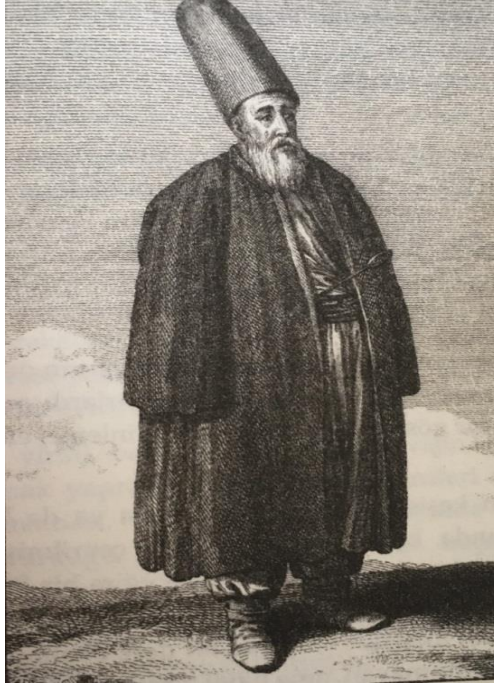
XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen İngiliz gezgin Chishull İstanbul’da Mevlevî tekkelerine giderek her yerde ibadet etmediklerini anlatır tahta bir kürsü üstünde bağdaş kurar şekilde oturan tekke şeyhinin vaaz verdiğini daha sonra çalgılar eşliğinde gösteri alanı olarak adlandırdığı yerde dinsel bir dans ettiklerini aktarmaktadır. Bu dansın her dervişin kendi etrafında dönerek yapıldığını aktarmaktadır. (Chishull, 1993, s.91-92)

Mevlevî dervişlerini alçakgönüllü, sabırlı, merhametli kişiler olarak aktaran Ricaut, yabancıların yanında başları önlerine eğik olarak oturduklarını, büyük kumaştan elbiseler giyerek beyaz örtü ile vücutlarını kapladıklarını aktarmaktadır. Bu kıyafetlerinde bacaklarının ve göğüs kısımlarının açık olduğunu bazı dervişlerin sofuluklarını göstermek amaçlı kızgın demirler yardımıyla göğüs kısımlarını dağlayarak işaretler yaptıklarını aktarmaktadır. (Ricaut, 2004, s.214- 215). Ancak Ricaut bu son tasvirinde Mevlevî dervişleri Kalenteri dervişleri ile karıştırdığı görülmektedir.

Mevlevî tekkeleri ile bilgi veren gezginlerden bir başkası ise Hobhouse'dur. Hobhouse Mevlevî dervişlerinin sayısının çok olduğunu, saygılı olduklarını duaların ardından çalınan zillerle kamıştan müzik aletleri ile bazı yerlerini İngiliz şarkılarındaki kederli kısımlara benzettiğini aktardığı ezgilerin çalındığını aktarmaktadır (Schiffer, 1982, s.134-135).

Nevae ise; Mevlevî dervişlerinin tek düze bir müzik eşliğinde belirli bir ritim halindeki dönüşlerinin ara verilmeden devam ettiğini yeşil sarık takan yaşlı dervişin bu dönüş esnasında derin düşünceler içinde görüldüğünü bu dervişin başını kaldırdığında ise müzik eşliğinde dönen dervişlerin herhangi bir baş dönme belirtisi dahi göstermeden durduklarını aktarmaktadır. Bu gösterilerin dervişlerin yere yığılana kadar devam edileceğini aktardıklarında kasvetli ve oldukça sıcak olan ortamdan sonunu beklemeden çıktığından bahseden Nevae; dervişlerin bu ayinlerinin devamını Hıristiyanlara göstermek istemediklerini düşündüğünü iletmektedir (Nevae, 1978, s.104, 107).

D'Ohsson aktardığı gravürlere bakıldığında (Resim 6 ve Resim 7) Mevlevî dervişleri ve semâ ayinleri aktarılmıştır. Mevlevî dervişlerinin başlarına taktıkları keçeden yapılmış, silindirik şeklindeki başlıkları gravürlerde de net bir biçimde görebilmekteyiz. Bu başlığın adına sikke denilmektedir ve mezar taşını sembolize etmektedir. Resim 7'de daha net tasviri yapılan ve günümüzde de sema gösterilerinde gördüğümüz beyaz uzun geniş olan kıyafetin adı tennuredir. Mevlevî dervişlerince kefeni temsil etmektedir. Resim 6 da uzun siyah feracede nefsi temsil etmektedir. Mevlevî dervişlerinin aktarıldığı gravürlerde hem dış mekân hem de iç mekânda tasvir edilen figürler oldukça estetik bir biçimde ele alınmıştır. Yukarıda verilen derviş betimlemelerinin aksine Mevlevî dervişleri oldukça canlı ve sema gösterisi sırasında aktarılan gravürde ise figür hareketler oldukça hareketli aktarılmıştır.

Resim 6: "Mevlevi Dervîşi" M. D'Ohsson XVIII. yy

Resim 7: “Dönen Dervişler” M. D'ohsson'un XVIII. yy

SONUÇ

Tasavvufi zümreler Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinden itibaren Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşması alanında büyük katkıları olmuştur. Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren siyasi çıkarlar doğrultusunda nüfuzlarını kullandığı bu zümrelerin kurulduğu bölgede iktisadi, siyasi otoritesini sağlayarak devamlılığını sağlamıştır. XV. ve XX. asrın sonlarına kadar Osmanlı toplumunun kültürel ve dini hayatın içinde yer alan olayları gezginler kendi perspektifinden resmetmişlerdir. Aktarılan notlarda dini hayat dervişler oldukça canlı bir şekilde yer almıştır.

Yüzyıllardır farklı serüvenlerde yolculuk yapan gravürler, kuşaktan kuşağa aktarılan seyahatnamelerde sanatçıların üslup farklılıklarından beslenerek gelişimini sürdürmüştür. Mevlevîlik ve Kalenderîlik yerli ve batılı çok sayıda sanatçının ve gezginin dikkatini çekerek bu kültürlerin olumlu ya da olumsuz hem kendi dönemlerinde hem de kendi çağının dışındaki dönemlerin tanınmasında oldukça etkin rol aldıkları görülmektedir.

XIX. yüzyılın sonuna kadar gravürlerde betimlenen birçok Kalenderî ve Mevlevî dervişlerinin yer aldığı eserler verilmiştir. Çok canlı tasvirlerin bulunduğu gravürlerde metinsel aktarımın dışına çıkarak görsel olarak sunulan derviş figürleri çizildiği dönem şartları ve benimsedikleri ilkeler doğrultusunda sürdürdükleri hayat çerçevesi içerisinde aktarıldığı görülmektedir. Seyahatnameler ve gravürler sayesinde günümüze kadar Kalenderî ve Mevlevî dervişler hakkında bilgilerin günümüze kadar gelmesini sağlayarak dönemselsel bazda ele almamıza olanak sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Akın, N. (1999). “İstanbul’un Batılı Bölgesinde İki İslami Kültürel Yapısı: Galata Sarayı ve Galata Mevlevihanesi”, EJOS, IV (2001) (=M. Kiel, N. Landman & H. Theunk issen (eds.), Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht – the Netherlands, August 23-28, 1999), no.4, 1-17.

Arslan, N. (1992). “Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)”. İstanbul: İBB Yayınevi.

Bağcı, Büşra. (2020). “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Kalenderî Gruplar”. Orta çağ Araştırma Dergisi III/II Aralık. 240-252.

Broquiere, B. (2000). “Bertrandon de la Broquiere’in Devizaşırı Seyahati”. Çev: İlhan Arda. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Busbecq, Ogier, G. (1996). “Türkiye’yi Böyle Gördüm”. Çev: Aysel Kurutluoğlu. İstanbul: Tecüman Yayınları.

Chishull, E, D. (1993). “Türkiye Gezisi ve İngiltere’ye Dönüş 12 Eylül 1698 – 10 Şubat 1702”. Çev: Bahattin Orhan. İstanbul: Bağlam Yayını.

Çetin, F. (2010). “XVI. Asır Alman Seyyahlarına Göre Osmanlı Toplumunu (Müslüman Davranış ve Törenleri ile Dini Mekânlar)”. Vakıflar dergisi Aralık. 34. 19-33.

Gerlach, S. (2007). “Türkiye Günlüğü, I-II. Haz. Kemal Beydilli”. Çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Gülten, S. (2012). “Tahrir Defterlerine Göre Anadolu’da Kalenderîler ve Haydarîler”. Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXXI, S.52. 35- 53.

Gürer, S. (2013). “XVII-XVIII VE XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu”. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Grelot, J. (1998). “İstanbul Seyahatnamesi”. Çev: M. Selen. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret.

İnal, B. (2018). “19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu’da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat”. Uşak üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.

İnankur, Z. (1993). “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul’a Gelen Batılı Sanatçılar”. Osman Hamdi Bey ve Dönem Sempozyumu (17-18 Aralık 1992). Yayını Hazırlayan: Zeynep Rona. İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.

Karamustafa, A. T. (2012). “Tanrının Kuraltanıamaz Kulları”. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Leake, W. M. (1824). “Journal of a Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on The Ancient and Modern Geography of that Country”. John Murray Albemarle Street, London.

Madden, R. R. (1829). *Travles in Turkey; Egypt, Nubia and Palastine in 1824-1825-1826-1827*. London: Henry Colburn.

Mansel, P. (1996). “Konstantinopolis Dünyanın Arzuladığı Şehir-1453-1924”. Çev. Şerif Erol. İstanbul: Sabah Kitapları.

Nevae, D. L. (1978). “Eski İstanbul’da Hayat”. Çev: Osman Öndeş. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Nicolas, N. (2014). “*Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğunda*”. Çev.: Şirin Tekeli-Menekşe Tokyay. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ocak, A. Y. (1999). “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*”. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, A. Y. (2013). “*Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17 Yüzyıllar)*”. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınlar.

Öntüğ, M. M. ve Soysal, M. (2020). “*Gezginlerin Gözünden Gravürlere Yansıyan XVIII ve XIX. Yüzyıl İstanbul Şehir Yapıları ve Günümüz Karşılaştırması*”. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ekim (5). 85-112.

Raczynski, E. (1980). “*1814’de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat*”. Çev.: Kemal Turan. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Ricaut, P. R. (2004). “*Türklerin Siyasi Düsturları*”. Hazırlayan.: M. Reşat Uzmen. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Schiffer, R. (1982). “*Turkey Romanticized Images Of The Turk In Early 19th Century English Travel Literature with AN Antholog Af Texts, Materialia Turcica. Beiheft. Studienverlag Dr. N. Brockmeyer. Bochum.*

Schweigger, S. (2004). “*Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*”. Çev. S. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Spohn, M. (1996). “*Her Şey Türk İşi, Almanların Türkler Hakkında 500 Yıllık Önyargıları*”. Çev.: Leyla Serdaroğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Soysal, M. (2021). “*Avrupalı Gezginlerin Gözünden XIX. Yüzyılda Gravürlerle Osmanlı Toplumunu ve Şehir Yapıları*”. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Şubat). Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Soysal, M. (2021). “*Istanbul Mosques on The Engravings in The Travelogues in The XVI and XIX Century*”. İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi. Ekim. 4. 395- 408.

Tanman, M. B. (1996). “*Galata Mevlevihanesi*”. C. 13. İstanbul: TDVİA.

Thevenot, J. (2009). “*Thevenot Seyahatnamesi*”. Çev.: Ali Berktaş. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tournefort, J. (2005). “*Tournefort Seyahatnamesi*”. Ed. S. Yerasimos. Çev: T. Tunçdoğan ve A. Bertay. İstanbul: Kitap yayınevi.

Tournefort, J. (2013). “*Tournefort Seyahatnamesi*”. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Vett, C. C. (1993). “*Kelamî Dergâhından Hatıralar (İstanbul-1925)*”. Çev.: Ethem Cebecioğlu, Ankara: Muradiye Kültür Vak. Yayınları.

Yılmaz, D. (2011). “*Osmanlı Dönemi 19. Yüzyıl Modası ve Değişimi*”. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı. Tekstil ve Moda Tasarımı Programı.

Yılmaz, Ö. (2013). “*Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri*”. Tarih İncelemeleri Dergisi. XXVIII /2. 598.

RESİM KAYNAKÇA

Resim 1: Nicolas de Nicolay. (2014), Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda. Çev. Şirin Tekeli- Menekşe Tokyay. İstanbul: Kitap yayınevi s. 236.

Resim 2: Nicolas de Nicolay. (2014), Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda. Çev. Şirin Tekeli- Menekşe Tokyay. İstanbul: Kitap yayınevi s. 233.

Resim 3: Ahmet Yaşar Ocak. (2020), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Resim 4: Ahmet Yaşar Ocak. (2020), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Resim 5: Ahmet Yaşar Ocak. (2020), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Resim 6: Sevim. M. (1997), gravürlerle Türkiye VII Giysiler Portreler 2. Ankara Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi :125 Kültür Bakanlığı Yayınları s. 51.

Resim 7: Ayşegül, Sutekin. (2019). *Hız. Mevlâna ve Mevlevilik Felsefesiin Batılı Sanatçıların Eserlerinde Konu Olarak Yer Alması*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimle Enstitüsü. s. 41.